

PONÍMANIE VLASTNÍCTVA V EKONOMICKEJ TEÓRII

Tibor Paulík, Ľubica Švantnerová

Úvod

Vlastníctvo je významnou ekonomickou kategóriou, ktorá je základom spoločenských aj ekonomických vzťahov. Je jedným z činiteľov, ktorý ovplyvňuje procesy pôsobenia človeka na prírodu pri získavaní materiálnych statkov, prostredníctvom ktorých si uspokojuje svoje materiálne potreby, a pri vytváraní podmienok na uspokojovanie nemateriálnych potrieb. V ekonomickej teórii môžeme nájsť dva rozdielne názory na vlastníctvo (M. Balážik, 1992, s. 24). Prvý názor zdôvodňuje nutnosť prihliadania na charakter vlastníctva pri analýze ekonomických javov a procesov, druhý názor zdôvodňuje možnosť abstrahovať od charakteru vlastníctva pri skúmaní ekonomických javov a procesov. Poznatky ekonomickej teórie dokazujú, že každý druh reprodukcie sa spája s určitou štruktúrou vlastníctva. Každý spôsob výroby charakterizujú určité zvláštnosti, ktoré vyplývajú aj z charakteru vlastníctva, a preto sa ním treba zaoberať pri skúmaní ekonomických javov a procesov v tej-ktorej spoločensko-ekonomickej formácii. Poznanie podstaty vlastníctva výrobných faktorov z historického pohľadu a pohľadu teoretického vývoja ekonomického myslenia dáva možnosti na vysvetľovanie a pochopenie reálne existujúcich procesov v hospodárstve a v spoločnosti.

1. Prvopočiatky názorov ekonomickej teórie na vlastníctvo

Už ekonomicky mysliaci starogrécki filozofi sa dotkli tejto problematiky. Xenofón (430–355 pred n. l.) vo svojich najvýznamnejších dielach uvažoval o majetku a jeho užitočnosti. Platón (427–347 pred n. l.) sa vyjadril k úlohe súkromného vlastníctva. Zastával názor, že trieda, ktorá má v spoločnosti vládnuť, by nemala mať súkromné vlastníctvo. Miesto neho by malo existovať komunálne vlastníctvo. Je pokladaný za obhajcu majetkovej rovnosti a do vývoja ekonomického myslenia prispel požiadavkou odmietnutia súkromného vlastníctva vládnucimi triedami. Aristoteles (384–332 pred n. l.) si naproti tomu myslel, že súkromné vlastníctvo plní v spoločnosti svoju užitočnú funkciu a nemalo by byť obmedzované. Tvrdil, že spoločný majetok nikdy nemôže byť tak dobre spravovaný ako súkromný a preto požaduje zachovať súkromné vlastníctvo. Odporúča spriehľadniť vzťahy a ponechať slobodu pri používaní súkromného majetku. Základným vkladom Rimanov do ekonómie bol systém rímskeho práva. Kodifikoval podobu súkromných vlastníckych práv a operácií s majetkom. Zdôrazňoval minimálne obmedzenia pri nakladaní s majetkom. Ekonomické myslenie raného kresťanstva sa spájalo aj s tzv. kánonickým právom, ktoré obsahovalo cirkevné názory na väčšinu problémov, vrátane ekonomickej organizácie spoločnosti. V scholastickom myslení sa u najvýznamnejšieho jeho predstaviteľa Tomáša Akvinského (1225–1274) objavuje zdôvodnenie významu súkromného vlastníctva. Poukázal na to, že existencia súkromného vlastníctva je prirodzená a že spoločný majetok zodpovedá len podmienkam chudoby.

Merkantilistické názory sa do značnej miery opierajú o všeobecné ponímanie bohatstva. Pojem bohatstva je v podstate v jednotlivých vývojových štádiách rovnaký. Z ekonomických názorov merkantilistov v súvislosti s otázkami vlastníctva možno spomenúť názor Jeana Bodina (1530–1596), ktorý vo svojich Šiestich knihách o republike hovorí o štáte a o zdrojoch všetkých práv a poriadku. Varuje pred neobmedzenou mocou. Odporúča a presadzuje presné a dôsledné vymedzenie vlastníckych práv a ochranu súkromného vlastníctva. Od poslednej tretiny 17. storočia až do prvej polovice 18. storočia sa v ekonomickom myslení objavili názory, ktoré

spochybnili zásady, ktoré použili pri budovaní teórie merkantilisti. V súvislosti s predmetom nášho záujmu spomenieme predstaviteľa Johna Locka (1632–1704), ktorý vychádzal z koncepcie prirodzeného práva a na tomto základe sa pokúsil vysvetliť a obhájiť súkromné vlastníctvo.

Fyziokratizmus, ktorý charakterizujú jeho tri základné črty, a to požiadavka na neobmedzenosť a nedotknuteľnosť súkromného vlastníctva, presadzovanie hospodárskej slobody a zdôvodnenie osobnej iniciatívy a voľnej konkurencie, odhalil a stanovil východiská, z ktorých vychádzala aj moderná ekonomická teória. Významnú úlohu v systéme myslenia fyziokratov má idea prirodzeného poriadku a ideálneho stavu spoločnosti. Za ich nedotknuteľný základ považovali súkromné vlastníctvo a hospodársku slobodu. Súkromné vlastníctvo je jedným zo základných práv človeka. Nerovnosť, ktorá vzniká v dôsledku existencie súkromného vlastníctva, fyziokrati považujú za podmienku efektívneho fungovania hospodárstva. Historickou zásluhou fyziokratov bolo skúmanie zdrojov bohatstva a vznik predstavy o triednej štruktúre spoločnosti a existencii spoločenskej triedy vlastníkov.

2. Vlastníctvo v klasickej ekonomickej teórii

Klasická ekonómia venovala pozornosť bohatstvu spoločnosti a jeho rozdeľovaniu medzi spoločenské triedy, ktoré sa spájali s vlastníctvom výrobných faktorov. Zaoberá sa skúmaním otázok, akú úlohu majú v ekonomických procesoch spoločenské triedy (kapitalisti, robotníci, pozemkoví vlastníci) a ako sa podieľajú na tvorbe a rozdeľovaní národného bohatstva.

Klasickí ekonómovia na základe názorov Adama Smitha (1723–1790) chápali spoločnosť ako triednu, ktorá sa skladá z vlastníkov pôdy, vlastníkov kapitálu a robotníkov, ktorí vlastnia svoju pracovnú silu. Jean Baptiste Say (1767–1832) v teórii troch výrobných faktorov vysvetlil rozdeľovanie. Tvrdil, že hlavné dôchodky kapitalistickej spoločnosti (zisk aj renta) sú nezávislé od spoločenského poriadku, triednej štruktúry a formy vlastníctva. John Stuart Mill (1806–1873) bol stúpencom slobody a súkromného vlastníctva, i keď u neho nachádzame určitý rešpekt k družstevnej forme vlastníctva.

Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi (1773–1842), predstaviteľ ekonomického myslenia v prvej polovici 19. storočia, videl príčiny ekonomických, a tým aj spoločenských rozdielov v existujúcich vlastníckych vzťahoch (právach). Vo svojich názoroch sa vrátil k ekonomike založenej na malovýrobe, v ktorej by sa práca spojila s vlastníctvom, čím by sa vytvoril súlad medzi výrobou a spotrebou. Hľadal východiská zo situácie. Bol proti koncentrovanému kapitalistickému vlastníctvu, ale zároveň aj proti spoločenskému vlastníctvu.

3. Alternatívne ekonomické teórie

Pred vznikom klasickej ekonomickej teórie a súčasne s ňou sa vyvíjali alternatívne teórie, ku ktorým možno zaradiť ekonomické teórie nemeckej historickej školy a socialistické ekonomické teórie. Niektorí ich predstavitelia venovali pozornosť aj vlastníctvu. Objavili sa názory Adolfa Heinricha Gotthelma Wagnera (1835–1917), predstaviteľa mladšej historickej školy, ktoré súviseli s posudzovaním vývoja štátneho a súkromného sektora v hospodárstve. Významné v tomto období boli aj názory Wernera Sombarta (1863–1941) na vývoj kapitalistickej spoločnosti. Poukázal na to, že kapitalistická spoločnosť sa postupne mení na zmiešanú a v nej existujú rôzne systémy, a to kapitalistický, družstevná ekonomika, verejné zmiešané podniky, sociálna ekonomika, remeselné odvetvia a roľnícka ekonomika, čím sa dotkol problematiky existencie rôznych druhov a foriem vlastníctva.

Utopickí socialisti sa venovali súkromnému vlastníctvu, ktoré považovali za hlavnú príčinu existencie tried. Hoci ich učenie je popretkávané prvkami filozofie, histórie, práva a iných spoločenských vied, predsa má ekonómia v rámci nich popredné miesto.

Thomas More (1478–1535) považoval existenciu súkromného vlastníctva za hlavnú príčinu všetkých problémov v spoločnosti. Svoje predstavy o ideálnom štáte spájal so zánikom súkromného vlastníctva. Aj Tommaso Campanella (1568–1639) videl hlavnú príčinu všetkého zla v spoločnosti v existencii súkromného vlastníctva. Gerard Winstanley (nar. 1609) navrhol odstránenie súkromného vlastníctva pôdy. Jean Meslier (1664–1729) za najväčšie zlo v spoločnosti považoval nerovnosť ľudí. Tvrdil, že pochádza z nerovnomerného rozdeľovania bohatstva a z existencie a podstaty súkromného vlastníctva. Bol zástancom názoru, že všetci ľudia sú si rovní a majú mať podiel na spoločenskom bohatstve.

Gabriel Bonnot de Mably (1709–1785) odmietal tézu fyziokratov, že súkromné vlastníctvo je základom spoločnosti. Presadzoval názor, že ľudia sú si od prírody rovní a akákoľvek nerovnosť vychádza zo súkromného vlastníctva. Francois Noel Babeuf (1760–1797) a Philippe Buonarrotti (1761–1837) spájali skutočnú demokraciu s odstránením súkromného vlastníctva. Pripojili sa svojimi názormi k vytvoreniu spoločenského vlastníctva pôdy a k sociálnej rovnosti. Začiatok 19. storočia je sprevádzaný aj myšlienkou, že kapitalizmus je nespravodlivý spoločenský poriadok. O spravodlivejšej spoločnosti mali nositelia tejto idey rôzne predstavy. Zhodli sa v tom, že súkromné vlastníctvo má byť odstránené a má byť nahradené spoločenským (kolektívnym) vlastníctvom. Súkromné vlastníctvo svojím spôsobom kritizovali aj Claude Henri de Saint - Simon (1760–1825) a Francois Marie Charles Fourier (1772–1837).

Saint-Simon sa zaoberal aj otázkami spoločenského usporiadania a venoval pozornosť postaveniu dvoch protikladných spoločenských tried, a to vlastníkov a priemyselníkov. Vlastníkov pôdy považoval za parazitov v spoločnosti. Naproti tomu priemyselníkov radí k pracujúcim. Do pojmu pracujúci zaradil tak podnikateľov, ako aj robotníkov. Rozvíja aj predstavu o budúcej spoločnosti a jej spoločensko-ekonomických základoch. Uvažuje o tom, že to bude spoločnosť bez triedy vlastníkov, ktorá sa bude skladať iba z priemyselníkov. Základom spoločenského poriadku bude súkromné vlastníctvo, ktoré nazýva pracovným vlastníctvom a stavia ho do protikladu s vlastníctvom pôdy. Predpokladá určitú obmedzenosť vlastníckych práv tým, že prostredníctvom svojich orgánov bude štát zasahovať do podnikateľskej sféry.

Francois Marie Charles Fourier bol, aj keď nepriamo, kritikom súkromného vlastníctva. Za najdôležitejší životný objav považoval organizačnú formu budúcej spoločnosti–asociáciu, ktorú nazval „harmónia“. Základnou hospodárskou jednotkou harmónie mala byť falanga s približne vymedzeným počtom obyvateľov a územím. Poľnohospodárstvo malo tvoriť základ hospodárstva, priemysel by bol doplňujúci. Dôležité miesto v územnej pospolitosti určil práci, jej organizácii a funkcii. Pri rozdeľovaní výsledku hospodárenia sa mali brať do úvahy práca, kapitál, teoretické vedomosti a riadiace schopnosti. Zachoval existenciu súkromného vlastníctva, ale predpokladal, že každý člen falangy sa môže stať spoluvlastníkom kapitálu. Na čele falangy nemali byť ľudia predurčení výškou majetku, ktorý vlastnili, ale tí, ktorí mali najväčšie vedomosti a schopnosti.

Robert Owen (1771–1858) vo svojom učení vychádzal z odstránenia súkromného vlastníctva a budúcu spoločnosť spájal s takou organizáciou výroby a rozdeľovania, ktorá by odstránila

triedy, nezamestnanosť a krízy. Dospel k názoru, že výrobnospotrebné spoločnosti, ako výsledok spoločenskej reformy, by mali fungovať na základe spoločenského vlastníctva.

K otázkam vlastníctva zaujal stanovisko v diele „Čo je to vlastníctvo“ Pierre Joseph Proudhon (1809–1865). Útočil na kapitalistické vlastníctvo, z ktorého existencie odvodzuje vykorisťovanie, triedu a nerovnosť. Východisko nevidel v kolektívnom vlastníctve, nebol zástancom zrušenia súkromného vlastníctva, ale prikláňal sa k vlastníctvu drobných výrobcov. Presadzoval myšlienku bezúročných úverov, ku ktorým by mal prístup každý. Každý by sa mohol stať súkromným vlastníkom a mohol by vyrábať.

Socialisti William Thompson (1785–1833), John Gray (1798–1850), John Francis Bray (1809–1897), Thomas Hodgskin (1787–1869) videli riešenie problémov v spoločnosti v odstránení kapitalistického vlastníctva. Gray a Hodgskin navrhli zrušiť kapitalistické vlastníctvo, zachovať malovýrobu a maloburžoázne vlastníctvo. Thompson a Bray sú autormi myšlienky o vytvorení výrobných družstiev, ktoré by boli založené na skupinovom vlastníctve a mali by malovýrobný charakter.

Z ekonomickej teórie Karla Heinricha Marxa (1818–1883) sa zameriavame len na tú jej časť, v ktorej sa venuje vlastníctvu. Výrobné vzťahy podľa neho predstavujú spoločenské vzťahy, do ktorých jednotlivci vstupujú v procese výroby materiálnych statkov. Z nich najdôležitejšie sú vlastnícke vzťahy. Ústrednou témou Marxovej politickej ekonómie bolo vykorisťovanie, ktoré má svoju opodstatnenosť v existencii súkromného vlastníctva. Súkromné vlastníctvo rozdeľuje spoločnosť na triedy–triedu vlastníkov výrobných prostriedkov a triedu tých, ktorí vlastnia len svoju pracovnú silu. Vlastníctvo v Marxovej teórii kapitalizmu zohrávalo rozhodujúcu úlohu. Podľa Marxa bolo podstatou existencie vykorisťovania človeka človekom, ktoré môže zaniknúť len vtedy, keď sa odstráni súkromné vlastníctvo.

4. Neoklasická ekonomická teória

Neoklasická ekonomická teória na rozdiel od klasickej, ktorá sa orientovala na výrobcu, sa zameriavala predovšetkým na spotrebiteľa. Išlo predovšetkým o zmenu zo skúmania makroekonomických javov a procesov na vysvetľovanie mikroekonomických javov a procesov.

Pre marginalistov bol stredobodom pozornosti spotrebiteľ. On je chápaný ako suverén na trhu. Je prvoradým a zvrchovaným nositeľom ekonomických rozhodnutí. Charakteristickou črtou neoklasickej predkeynesovskej ekonomickej teórie bola mikroekonomická orientácia. Z marginalistickej revolúcie sa vytvorili tri významné školy: rakúska, lausannská a cambridgeská.

Ekonómia lausannskej a cambridgeskej školy mala dve hlavné témy, a to ekonomickú rovnováhu a ekonomický blahobyť. V súvislosti s problematikou, ktorej venujeme pozornosť, sa zmienime len o jednom aspekte, ktorý súvisí s vlastníctvom.

Ekonómovia lausannskej školy analyzovali trhové správanie ľudí pri danom rozdeľovaní výrobných faktorov. León Marie Esprit Walras (1834–1910) a Vilfredo Pareto (1848–1923) síce predpokladali existenciu súkromného vlastníctva, ale charakter vlastníctva v ich ponímaní ekonómie nehral žiadnu úlohu. To znamená, že pre dosahovanie Walrasovej všeobecnej rovnováhy a Paretovho optima je otázka formy vlastníctva irelevantná. Enrico Barone (1859–1924), na ktorého neskôr nadviazali teoretici trhového socializmu (Abba P. Lerner a Oscar

Lange 1904–1965), ako prvý naznačil možnosť, že trhy podľa Walrasa a Pareta by mohli fungovať nielen v kapitalistickom, ale aj socialistickom systéme.

Prínosom Arthura Cecila Pigoua (1877–1959), zástupcu cambridgeskej školy, do teórie blahobytu bolo odlišenie súkromných a spoločenských nákladov, ako aj odlišenie súkromného a spoločenského úžitku a odhalenie problému externalít. Nezaujímal sa o tzv. všeobecný blahobyť, ale o jeho zložku–hospodársky blahobyť. Tvrdil, že jeho maximalizácia pri existencii ohraničení (daných výrobnými činiteľmi a štruktúrou potrieb) závisí od rozdelenia výrobných faktorov na alternatívne použitie, t.j. na produkciu rôznych tovarov, a od rozdelenia majetku a dôchodkov medzi členov spoločnosti. Pigouove externality predstavovali zlyhávanie trhu. Riešenie problémov externalít videl v štátnych zásahoch a v uplatnení rôznych nástrojov hospodárskej politiky. Pigouove návrhy štátnych intervencií kritizoval predchodca chicagskej školy Frank Knight (1895–1972). Oponoval tým, že pôvodcom externalít sú nevymedzené a nerešpektované vlastnícke práva. Rovnako na tento problém reagoval neskôr jeden z predstaviteľov chicagskej školy Ronald Coase (nar. 1910). Tvrdil, že problém externalít možno často riešiť pomocou presne vymedzených vlastníckych práv. Vlastnícke práva dávajú vlastníkom právo kontroly nad využívaním určitého statku, právo vyberať poplatky za jeho využívanie, právo vyjednávať o vzájomnej kompenzácii škôd a nákladov. Súkromné vyjednávanie môžu viesť k efektívnemu riešeniu a nie sú potrebné zásahy štátu. Teda trhový mechanizmus je schopný problém externalít vyriešiť. Existujú však prípady, keď nie je možné vlastnícke práva jednoznačne určiť, prípadne keď náklady spojené s vyjednávaním medzi vlastníckymi a kompenzáciami (t.j. transakčné náklady) sú príliš vysoké a vládne intervencie sú výhodné na odstránenie externalít. Transakčné náklady v tomto prípade sú nižšie a niekedy možno jedným opatrením odstrániť viac druhov externalít odrazu.

Rakúska škola sa od iných ekonomických škôl odlišuje dôsledným liberalizmom. Predovšetkým Ludvig Edler von Mises (1881–1973) a Friedrich August von Hayek (1899–1992) obhajovali liberalizmus, súkromné vlastníctvo, nedotknuteľnosť občianskych slobôd a v zásade odmietali všetky formy rozširovania a upevňovania štátnej moci. Akékoľvek ekonomické problémy spájali so štátnymi zásahmi.

Z tradícií rakúskej školy pôvodne vychádzal Joseph Alois Schumpeter (1883–1950). Otázky vlastníctva neboli u neho v popredí, predsa sa tohto problému dotkol v súvislosti s budúcnosťou kapitalizmu. Hlavnou príčinou zániku kapitalizmu podľa neho bola jeho premena na rentiersky systém. Vlastníci kapitálu prestávali byť podnikateľmi. Novodobé podniky sú riadené profesionálnymi manažérmi.

Význam vlastníctva sa zohľadňuje v teórii firmy. Teória firmy vznikla v rámci neoklasickej teórie a vychádzala z týchto predpokladov: cieľom firmy je maximalizácia zisku, vlastníctvo je totožné s riadením a každý vlastník vlastní len jednu firmu, ktorá vyrába iba jeden produkt. V reálnom ekonomickom živote existujú podniky v individuálnom vlastníctve. Základnou podnikateľskou jednotkou sa však stala akciová spoločnosť, ktorá sa od klasicky ponímanej firmy odlišuje nielen svojou veľkosťou, funkciou v ekonomickom mechanizme, ale aj metódami riadenia, vnútornou štruktúrou a formami vlastníctva.

Prvok vlastníctva je významný pri vymedzení organizačných foriem firmy. Pre podniky v individuálnom vlastníctve je charakteristické spojenie vlastníctva a riadenia, vlastníckej a podnikateľskej funkcie. Pre hlavnú formu moderne fungujúceho kapitálu je typické oddelenie

vlastníckej funkcie uplatňovanej priamo pomocou tzv. kontrolného balíka akcií alebo nepriamo pomocou mechanizmu finančného trhu a podnikateľskej funkcie, ktorú plní manažment. Vývoj teórií firmy v organizačnej forme akciových spoločností sa uskutočnil tak v podobe čistej ekonomickej teórie a nadväzoval na neoklasickú teóriu firmy, ako aj v podobe sociálno-ekonomických teórií. Teoretické základy sociálno-ekonomických teórií firmy vznikli v tridsiatych rokoch 20. storočia a riešia otázky oddelenia vlastníctva od riadenia. Z obdobia štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia sú známe behavioristické teórie firmy (Lisý a i., 1998, s. 136), ktoré sa zaoberajú analýzou reálnych procesov firmy. Jej najnovším variantom je už spomínaná teória ekonomických agentov. Vzťahy vlastníkov a manažérov rozoberá teória vlastníckych práv. V centre jej záujmu stojí problém motivačného aspektu vlastníctva.

5. Inštitucionálne ekonomické teórie

Od 90. rokov 19. storočia sa v ekonomickej teórii prejavuje záujem ekonómov o inštitúcie a ich úlohu v ekonomických procesoch. Ide o reakcie na klasickú a neoklasickú ekonómiu, ktoré tomuto problému nevenovali pozornosť. Inštitucionalizmus ako smer v ekonomickom myslení sa rozvíjal predovšetkým v USA. Nekritizoval teoretické ani logické nedostatky neoklasickej ekonómie. Reagoval predovšetkým na jej neschopnosť vysvetliť kvalitatívne zmeny v ekonomickom vývoji. Inštitucionalisti sa orientujú na riešenie praktických problémov. Človeka a jeho ekonomické správanie spájajú s pôsobením množstva rôznorodých činiteľov. V ich ponímaní je človek spoločenská bytosť a odmietajú ponímanie človeka ako človeka ekonomického, ktorý je izolovaný a vytrhnutý z reálneho spoločenského prostredia.

V inštitucionálnej ekonomickej teórii je základom analýzy inštitúcia. Inštitúcia je definovaná ako spoločenské usporiadanie, pravidlá regulujúce vzťahy medzi jednotlivcami alebo skupinami, právne normy, uznávané normy správania, zvyky, tradície, rôzne druhy organizácií (korporácie, odbory, združenia), ale aj samotný štát. Inštitúcie v inštitucionálnej ekonómii možno všeobecne chápať ako pojem, ktorý vyjadruje pravidlá regulujúce vzájomné vzťahy medzi jednotlivcami a spoločenskými skupinami. Široké ponímanie inštitúcií autormi inštitucionalizmu do určitej miery sťažuje zaraďovanie názorových prúdov do jednotlivých škôl alebo smerov ekonomického myslenia. Preto sa zvyčajne charakterizujú ako ekonomické teórie uplatňujúce sociálno-ekonomický prístup, pričom teória verejnej voľby a z nej odvodené teórie (konštitucionálna ekonómia, teória hľadania renty, teória vlastníckych práv, teória ekonomických agentov), ale aj teória transakčných nákladov sa označujú za kontraktčné teórie. Teória verejnej voľby sa prezentuje aj ako samostatná škola moderného ekonomického myslenia. Považuje sa za súčasť neokonzervatívnych ekonomických teórií.

V inštitucionalizme nachádzame široké spektrum smerov ekonomického myslenia. V zásade existujú v rámci neho dva všeobecné prístupy. Jeden vychádza z diel Th. Veblena (1857–1929), ktorý sa zamerl najmä na sociálno-psychologické zdroje ľudského správania, a druhý z prístupu J. R. Commonsa (1862–1945), ktorý chápe spoločnosť a ekonomiku ako svet kolektívnych pravidiel, ktoré možno vedecky skúmať a významne konštruktivisticky meniť. Z tohto dôvodu sa zamerl na právne inštitúcie (Sojka a.i., 2000, s. 249).

V inštitucionalizme prevážil Commonsov prístup. Autori, ktorí sa k nemu prihlásili, spájajú tieto atribúty:

- široké vymedzenie pojmu „inštitúcia“ a potreba integrácie ekonomickej vedy s ostatnými spoločenskými vedami z dôvodu možnosti uplatňovania interdisciplinárneho prístupu k skúmaniu ľudského správania v ekonomických a sociálnych systémoch;

- rešpektovanie princípu evolúcie inštitúcií, pretože aj vývin ekonomických inštitúcií ovplyvňuje výsledky predchádzajúcich období a skúsenosti pri dosahovaní cieľov ľudskej spoločnosti;
- vzťah ekonomických činností a ich inštitucionálnych foriem k rôznorodosti cieľov. Ekonomické činnosti slúžia súboru cieľov. Sú to nielen ciele, ktoré sa spájajú s maximalizáciou zisku alebo maximalizáciou uspokojovania potrieb spotrebiteľa ako suveréna na trhu;
- orientácia na riešenie praktických problémov. Užitočnosť inštitúcií sa podľa Veblena posudzuje na základe toho, či objektívne slúžia rozvoju ľudského života v jeho celistvosti alebo tomuto rozvoju bránia.

Existujúce vlastnícke práva a rozdeľovanie dôchodkov považujú inštitucionalisti za stabilné. Rozdeľovanie determinované trhovými procesmi nemusí byť zosúladené s kvalitou ľudského života a spoločenským pokrokom. Konceptie inštitucionalistov smerujú a ústia často aj do spoločenských reforiem. Mnohí reprezentanti tohto ekonomického prúdu sa podieľali na sociálnych a ekonomických reformách, názory R. Commonsa a jeho pokračovateľov sa stali základom amerického štátu blahobytu a systému kolektívneho vyjednávania. Filozofia amerického štátu blahobytu sa vyvinula pod vplyvom inštitucionalistov, ktorí skúmali ekonomické problémy hospodárskych cyklov, vzťahy medzi zamestnancami a zamestnávateľmi, veľké americké korporácie a monopoly. Tieto súvislosti podrobne rozobrali vo svojich dielach Robert Holman (Holman a i., 1999, s. 322-325), Milan Sojka (Sojka a i., 2000, s. 248-251).

Keďže sa sústreďujeme na vymedzenie podstaty vlastníctva a vlastníckych práv, ich miesta a významu vo vývoji ekonomického myslenia, v rámci inštitucionálnej ekonómie venujeme pozornosť dielu G. C. Meansa, lebo dokázal, že moderné korporácie majú dominantný vplyv v americkej ekonomike a že oddelenie vlastníctva od rozhodovania pomohlo ekonomickej koncentrácii. V diele *Moderné korporácie a súkromné vlastníctvo*, ktoré napísal spolu s Adolfom Berlem, poukázal na zložitost' vnútorného usporiadania modernej korporácie a na ekonomický význam manažérskych modelov podniku. Inštitúciu vlastníctva, ktorú naplňajú akcionári, považujú za pasívny prvok, ktorý nezasahuje do vedenia korporácie. Inštitúciu riadenia, ktorú predstavujú manažéri, chápu ako aktívny prvok, ktorý určuje správanie podniku. Otázkou vlastníctva sa zaoberajú v nadväznosti na vlastnícke zmeny a ich dosah na manažérov. Dospeli k názoru, že oddelenie vlastníctva od riadenia vedie k tomu, že veľké korporácie sú pod kontrolou profesionálnych manažérov a nie vlastníkov a v dôsledku tejto skutočnosti tvrdia, že moc môže existovať aj bez vlastníctva.

6. Nová inštitucionálna ekonómia

Odpoveď na otázku, akú úlohu a význam majú inštitúcie a vlastnícke práva v ekonomike, priniesla nová inštitucionálna ekonómia. Rozvíjala sa ako heterogénny prúd ekonomického myslenia od 60. do 80. rokov 20. storočia. Od 80. rokov sa formovala na jednotnejšom základe. Jej snahou je doplniť tradičnú neoklasickú ekonómiu o novú dimenziu, a to o skúmanie inštitucionálneho prostredia, ktoré chápe ako premenné. Rešpektuje, že inštitúcie sa menia v čase, v priestore, v dôsledku politických zmien, zmien v štruktúre vlastníckych práv, ekonomických podmienok, výsledkov, ktoré prináša technický pokrok, ako aj iných skutočností, ktoré významne ovplyvňujú, často podmieňujú, správanie ekonomických subjektov. Táto ekonomická teória skúma, „ako spoločenské pravidlá (inštitúcie a vlastnícke

práva) ovplyvňujú ekonomické správanie človeka“, „akú logiku majú spoločenské pravidlá, ktoré ovplyvňujú výrobu a výmenu, a ako sa tieto pravidlá menia“ (Holman a i., 1999, s. 336).

Nová inštitucionálna ekonómia na rozdiel od tradičného inštitucionalizmu je založená na metodologickom individualizme. Významnými predstaviteľmi tohto smeru sú Ronald Harry Coase (nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu v oblasti teórie firmy a ekonomickej analýzy externalít z r. 1991) a Douglas C. North (nositeľ Nobelovej ceny z r. 1993 za prínos k rozpracovaniu nového ponímania dejín národného hospodárstva založeného na ekonomickej a inštitucionálnej teórii). Ďalšími predstaviteľmi sú Oliver Eaton Williamson (nar. 1932), Armen Albert Alchian (nar. 1914), Harold Demsetz (nar. 1930), Erik G. Furubotn (nar. 1923) a Svetozar Pejovich (nar. 1931).

Podľa toho, ako jednotliví predstavitelia novej inštitucionálnej ekonómie dopĺňajú alebo modifikujú tradičnú neoklasickú ekonómiu, tvoria heterogenitu tohto smeru. V rámci nej možno odlišiť niekoľko základných smerov (Sojka a i., 2000, s. 262). Prvý z nich modeluje štruktúru vlastníckych práv a formy organizácií. Priznáva im významný vplyv na vývoj ekonomických vzťahov, ale považuje ich za exogénne. Druhý považuje organizáciu výmeny za endogénnu, štruktúra vlastníckych práv však zostáva exogénna. Výmena v podniku, na formálnych trhoch a v netrhových situáciách je založená na zmluvách, ktoré obmedzujú ekonomické subjekty. Tretí smer narába so spoločenskými a politickými pravidlami a so štruktúrou politických inštitúcií ako s endogénnymi veličinami. Ako zjednocujúci prvok v rámci rôznorodých prístupov sa objavuje pojem transakčné náklady.

Nová inštitucionálna ekonómia vníma informácie, vlastnícke práva a transakčné náklady ako určité obmedzenia v správaní ekonomických subjektov. Z hľadiska problematiky vlastníctva sa ďalej budeme venovať teórii vlastníckych práv, teórii ekonomických agentov a teórii transakčných nákladov.

Teória vlastníckych práv vznikla na začiatku 60. rokov 20. storočia a k jej najvýznamnejším predstaviteľom patria Harold Demsetz a Armen Albert Alchian. Za vlastnícke právo považujú spoločensky uznané právo ekonomického agenta zvoliť si spôsob použitia ekonomického statku, ktorým disponuje. Súkromné vlastnícke právo definujú ako právo určitej osoby, ktoré možno preniesť na inú osobu ako výmenu za získanie podobného práva na iné statky (Lisý a i., 1996, s. 254). Podľa teórie vlastníckych práv musia byť definované možnosti disponovania vlastníckymi právami, aby fungoval ekonomický systém. Vlastnícke štruktúry sú efektívne vtedy, ak sú vlastnícke práva deliteľné a prevoditeľné. Ak existujú funkčné trhy vlastníckych práv, potom je predpoklad aj efektívneho fungovania ekonomiky. Teória vychádza z toho, že ak sú definované súkromné vlastnícke práva, dochádza k efektívnemu využívaniu zdrojov, a tam, kde súkromné vlastnícke práva vymedzené nie sú, dochádza k neefektívnemu využívaniu zdrojov. Existuje však časť statkov, pri ktorých jednoznačné vymedzenie vlastníckych práv je problematické, resp. nie je možné. Aplikácia teórie vlastníckych práv nie je možná v prípade verejných statkov, keď vlastnícke práva majú špecifický charakter, nie sú deliteľné a prevoditeľné. Teória vlastníckych práv priniesla poznanie, že ekonomický systém v každej spoločnosti je determinovaný vlastníckymi právami. Zmena vlastníckych práv v spoločnosti vyvoláva zmeny v správaní ekonomických subjektov, v alokácii zdrojov a rozdeľovaní dôchodkov.

Teória ekonomických agentov podľa Lisého (1996, s. 257) si kladie za cieľ analyzovať ex ante dôsledky rôznych druhov vzťahov a na základe ich komparácie sa snaží zistiť, ktorý z nich je optimálny. V tomto ponímaní je užitočným nástrojom na zdokonaľovanie riadenia podnikov. Tzv. problém princípál–agent nemá obmedzenú platnosť len na podnik (pričom princípál je chápaný ako vlastník a agent ako manažér), ale túto analýzu možno využiť aj v iných oblastiach života (napr. v politike).

Teória transakčných nákladov priniesla poznanie, že transakčné náklady vznikajú v dôsledku transferu vlastníckych práv. Ronald Harry Coase začlenil koncepciu transakčných nákladov do ekonomickej teórie. Podľa neho o výške transakčných nákladov rozhodujú vlastnícke práva a externality nie sú výsledkom zlyhávania trhu, ale sú dôsledkom existencie transakčných nákladov spojených so skúmaným vyjednávaním. Koncepcia transakčných nákladov vyvolala veľký záujem a jej uplatnenie existuje bezpochyby aj v súčasnosti, pretože venuje pozornosť tým obmedzeniam vlastníckych práv a transakčným nákladom, ktoré v rozhodujúcej miere ovplyvňujú správanie ekonomických subjektov.

Vývoj ekonomickej vedy potvrdzuje rôznosť názorov na jeden a ten istý problém. Je to spôsobené tým, že jednotlivé smery ekonomického myslenia sa vyvíjali v rozdielnych ekonomických podmienkach a uplatňovali špecifické prístupy a metódy pri skúmaní ekonomických javov a procesov.

V podmienkach trhového hospodárstva sa vytvorili podmienky na vznik a existenciu samostatných subjektov, ktoré majú zdroje v súkromnom vlastníctve, majú právo slobodne rozhodovať o ich využívaní, o ich ekonomickej realizácii. Kritici kapitalizmu spochybňujú súkromné vlastníctvo. Tvrdia, že súkromné vlastníctvo umožňuje, aby sa bohatstvo rozdeľovalo nerovnomerne, a preto sú obhajcami spoločenského, resp. kolektívneho vlastníctva. K. Marx tvrdil, že „zdroje v spoločnosti by mali byť rozdeľované podľa schopností jednotlivcov a podľa ich potrieb“. Nebol však jediný, ako sme v tejto časti práce na stručnom vývoji názorov na vlastníctvo v ekonomickej teórii poukázali, ktorý obhajoval svoj postoj k spoločenskému vlastníctvu výrobných faktorov. História však Marxovu tézu nepotvrdila. Výlučná existencia súkromného vlastníctva výrobných faktorov vedie k nerovnostiam v ľudskej spoločnosti vyplývajúcim z ekonomickej moci. Naopak, výlučná existencia spoločenského vlastníctva rovnako vyvoláva nerovnosti v spoločnosti, ale vyplývajúce z politickej moci (výhody určitej skupiny ľudí vyplývajúce z držania moci). Aj spoločenské vlastníctvo vedie k neefektívnemu využívaniu zdrojov. Rozhodnutia nositeľov moci teoreticky môžu nahradiť rozhodovanie súkromných osôb, ale v ekonomickej praxi spravidla ako jedinú nebudú fungovať efektívne.

7. Vlastníctvo, spoločné zdroje a verejné statky

V ekonomike objektívne existujú spoločné zdroje a verejné statky, ktoré trh neposkytuje optimálne, a preto sa spoločnosť musí spoliehať na vládu, a to aj na jednotlivých úrovniach územného riadenia (to znamená v rámci vytvorených priestorových štruktúr, v ktorých sa uplatňuje územná samospráva). Ide o také prípady, keď trh neefektívne alokuje zdroje aj preto, že nie je možné jednoznačne vymedziť vlastnícke práva. Vyplýva to aj z toho, že existujú také statky, pri ktorých je možné stanoviť cenu, ale nie je žiaduce, aby ktokoľvek dosahoval zisk z ich využívania. V takýchto prípadoch centrálna vláda alebo jednotliví zástupcovia územnej samosprávy (miestnej alebo regionálnej) zabezpečujú statok, ktorý nedokáže zabezpečiť trh, môžu správnou politikou dosahovať efektívnejšiu alokáciu zdrojov. Tieto skutočnosti nás vedú k poznatku, že v zmiešanej ekonomike má svoje opodstatnenie aj existencia verejného

vlastníctva, ktoré má svoje reálne zastúpenie vo forme štátneho aj municipálneho vlastníctva ako rovnocenných prvkov v pluralitnom systéme vlastníckych druhov a foriem. Súčasné poznatky ekonomickej teórie dokazujú, že od charakteru vlastníctva môžu autori abstrahovať len pri skúmaní všeobecných ekonomických súvislostí, ktoré sú vlastné akémukoľvek druhu spoločenskej reprodukcie. Spôsoby produkcie statkov sa však vyznačujú zvláštnosťami, ktoré vyplývajú aj z charakteru vlastníctva, a preto treba pri skúmaní ekonomických javov a procesov k nim prihliadať a zaoberať sa nimi.

Najefektívnejšie nakladanie s obmedzenými zdrojmi umožňuje súkromné vlastníctvo. Teória vlastníckych práv definuje súkromné vlastníctvo ako uznané právo jednotlivca k určitej (hmotnej i nehmotnej) veci, ktoré môže preniesť na iného jednotlivca vo forme výmeny za vlastnícke právo k inej veci. K aktu výmeny dochádza vtedy, keď vymieňajúce si strany dosahujú zvýšenie svojich úžitkov (podmienka racionality). K takej výmene na základe prevládajúcej neoklasickej ekonomickej teórie teda môže dôjsť len v oblastiach, kde je možné na základe výmeny dosahovať zisk. (Kontraktačné teórie sponchýňujú neoklasickú predstavu o tom, že vždy ide o maximalizáciu zisku–D. C. North). Predpokladom uplatnenia teórie vlastníckych práv je, aby ku všetkým statkom boli adresne (vecne aj právne) určení vlastníci. Optimálny stav podľa teórie vlastníckych práv nastáva, keď ku všetkým statkom existujú súkromné vlastnícke práva. Každá ekonomická teória však vníma existenciu voľných a verejných statkov, kde túto podmienku nie je možné splniť. Ich existencia sa zdôvodňuje tým, že pri nakladaní s nimi nie je možné dosahovať zisk, resp. ich alternatívne použitie prináša zisk v kratšom čase.

Z uvedeného vyplýva, že ak existujú statky, pri ktorých výmene nedochádza k dosahovaniu zisku, nemalo by dochádzať k výmene. K výmene nedochádza preto, lebo jednotlivec nemá záujem o vlastníctvo k veci, z ktorého neplynie zisk (hoci by išlo o vec, z ktorej by inak mal úžitok). Typickým príkladom je klasické zdôvodňovanie existencie verejných statkov. Verejné statky sú však nevyhnutné pre život (aj podnikanie–cesty, mosty) jednotlivca. Je teda aj v záujme jednotlivca, aby sa o tieto statky staral niekto iný, ktorého sledovanie vlastných záujmov nie je motivované dosahovaním zisku. Klasická ekonómia za vlastníka týchto statkov označila štát. Vývojom sa vlastníctvo k verejným statkom posunulo aj na nižšie organizačné zložky spoločnosti (municipality).

Na rozdiel od prirodzeného (evolučného) vývoja však verejné statky nevznikajú pôsobením prírodných síl. V zmysle klasickej ekonomickej teórie nemôžu vznikať ani ako dôsledok ekonomických činností racionálne konajúcich jednotlivcov, sledujúcich dosahovanie zisku. Nie sú predmetom záujmu jednotlivcov, ktorí svojimi ekonomickými činnosťami pri pôsobení na prírodu sledujú dosahovanie zisku. Avšak aj verejné statky vznikajú na základe ľudskej činnosti. Musí teda existovať zdroj na ich vznik. Imaginárny štát zdroje nemá, získava ich od jednotlivcov, ktorí vykonávajú ekonomické činnosti. Jednotlivci teda musia participovať na ich vzniku. Musia sa vzdať určitej časti svojich úžitkov (zisku), ktoré nadobúdajú pri výmene statkov zo svojich ekonomických činností. Súčasne musia delegovať právomoc nakladať s touto časťou svojich úžitkov na iného (štát, municipality).

Vlastníctvo štátu (municipality) v oblasti verejných statkov možno zdôvodniť záujmom jednotlivcov o tieto statky z hľadiska ich existencie, nie však vlastníctva (zo strany jednotlivca). V mnohých prípadoch sú podmienkou vykonávania ekonomických činností jednotlivcami, z ktorých im plynie zisk. S tým súvisí podmienka nevyhnutnosti existencie pravidiel

o nakladaní s touto časťou delegovanej právomoci pri nakladaní s časťou zisku, ktorého sa jednotliviec vzdal v prospech tvorby verejných statkov. Klasickú ani neoklasickú ekonomickú teóriu na tento vzťah nemožno uplatniť. Preto musia existovať iné pravidlá (politické, právne), ktoré by mali určovať spôsob nadobúdania týchto zdrojov štátom (municipalitou) a spôsob nakladania s nimi.

Pokiaľ ekonomické zdôvodnenie zdroja vlastníctva možno viesť uvedeným smerom, na zdôvodnenie nakladania so zdrojmi možno čiastočne aplikovať teórie novej inštitucionálnej ekonómie, najmä ekonomickú teóriu o zastúpení (Sojka, M. a kol., 2000, s. 264). Aj keď sa táto teória orientuje predovšetkým na hospodárske procesy (podnik), primerane z nej možno odvodiť aj vzťah jednotlivca a štátu, resp. municipality v oblasti verejných statkov. Jednotlivec deleguje svoje vlastnícke práva k časti svojho úžitku (vo forme daní zo zisku, dôchodku, majetku) na svojho zástupcu (poslanca) s cieľom, aby zabezpečoval podmienky na vykonávanie jeho ekonomických činností (verejných statkov), a to na základe určitých dopredu stanovených podmienok (zákonov, nariadení ap.). Zdá sa však, že v tejto oblasti (právne vzťahy medzi jednotlivcom, ktorý delegoval svoje vlastnícke práva na poslanca) je mnoho nejasností a ani ekonomická teória z tohto pohľadu nedáva dostatočnú odpoveď. Podľa nášho názoru na tento vzťah nemožno aplikovať ani teóriu verejnej voľby, úplne ani teóriu ekonomických agentov (chýba vzťah podriadenosti a nadriadenosti a ďalšie ekonomické väzby–motivácie a sankcie–medzi jednotlivcom a poslancom). Akoby sa tento vzťah posúval v podstate len do politickej roviny.

Záver

Ak je možné akceptovať uvedené myšlienky, ďalšia veľká neznáma je v oblasti podnikania štátu (municipality). Potreba tejto činnosti je nepopierateľná. Problém je v tom, že štát podniká s delegovanými vlastníckymi právami (vlastníctvom, ktoré získal od jednotlivcov). Teda úžitok z nakladania s vlastníctvom nemusí plynúť jednotlivcom, ktorí ho štátu delegovali. Je tu zjavný rozpor vo vnímaní základnej paradigmy o sledovaní vlastných záujmov jednotlivcom pri vykonávaní ekonomických činností. V žiadnom prípade nie je možné tvrdiť, že podnikanie štátu s časťou úžitku delegovanou jednotlivcami je vždy v ich záujme. Striktný výklad existujúcich ekonomických paradigiem by viedol k tomu, že štát (municipality) môže so ziskom z podnikania s delegovaným vlastníctvom nakladať len tak, aby to viedlo k rozširovaniu verejných statkov, ktoré slúžia záujmom jednotlivcov (možno k takému ideálnemu stavu smerovala aj klasická teória. A. Smitha o zdaňovaní). Reálna prax, reálne právne vzťahy a aplikácia teórie verejnej voľby však tomu nenasvedčujú.

Ekonomickú podstatu vlastníctva štátu (municipality) teda možno zdôvodniť existujúcimi ekonomickými paradigmami ako spoločný záujem jednotlivcov aj štátu. Zložitejšie je to v oblasti nakladania s delegovanými vlastníckymi vzťahmi. Podľa nášho názoru zdôvodnenie zaužívaných spôsobov nakladania s majetkom štátu (municipality) si postupne vyžiada modifikáciu teoretických názorov na základe ich verifikácie spoločenskou praxou. Preto si myslíme, že táto problematika by mala byť predmetom ďalšieho výskumu.

Ekonómia aj ekonómia verejného sektora v súčasnosti obsahuje množstvo poznatkov, ktoré sa viac alebo menej dotýkajú podstaty vlastníctva a sú prejavom ich ekonomickej realizácie. Mnoho otázok v tejto oblasti zostáva nezodpovedaných. V priereze vývoja teórií ekonomických škôl sme sa zamerali len na základné otázky tohto problému, dokumentované prístupmi ich jednotlivých reprezentantov. Sme si vedomí toho, že táto problematika sa v súčasnom období

málo rozpracúva. Myslíme si, že skúmanie vývoja názorov ekonómov o tejto problematike je potrebné. Pomáha to nielen hlbšie sa orientovať v problematike vlastníctva, ale umožňuje hľadať súvislosti pri skúmaní rôznych stránok ekonomických javov a procesov. Dovoľuje chápať problematiku vlastníctva výrobných faktorov, prispievať k možnosti rozširovať poznatky ekonomickej teórie o dimenziu založenú na historickom prínose autorov a jednotlivých ekonomických škôl a vytvára priestor na využívanie týchto poznatkov aj v oblasti miestnej samosprávy pri zabezpečovaní kompetencií a funkcií v spoločnosti, ako aj pri špecifikácii jej ekonomických podmienok.

Literatúra

- [1] BALÁŽIK, M. (1992) *Všeobecná ekonomická teória*. Bratislava: Edičné stredisko Ekonomickej univerzity.
- [2] HOLMAN, R. A KOL. (1999). *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck. ISBN 80-71-79-238-1.
- [3] LISÝ, J. A KOL. (1996). *Dejiny ekonomických teórií*. Bratislava: ELITA. ISBN 80-8044-005-0.
- [4] MLČOCH, L. (1996) *Institucionální ekonomie*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-270-2.
- [5] PAULÍK, T. (2002). *Hospodářská politika*. Karviná: SU OPF. ISBN 80-7248-148-7.
- [6] SOJKA, M. A KOL. (2000). *Dějiny ekonomických teorií*. Praha. Karolinum. ISBN 80-7184-991-X.
- [7] ŠVANTNEROVÁ, E. – KOŽIAK, R. (2005). *Teoreticko-metodologické aspekty skúmania municipálneho majetku*. Banská Bystrica: EF UMB. ISBN 80-8083-108-4.
- [8] VALACH, E. (2003). *Dejiny ekonomických teórií*. Banská Bystrica: EF UMB. ISBN 80-8055-821-3.

Summary

The paper wants to introduce evolution of views on the ownership conception from the standpoint of the economic theory. It describes the views on the ownership conception as well as the attitudes to it, along with the evolution of the economic theories and refers to major determinants of individual economic schools in the process of defining the ownership conception. In conclusion, the paper explains the importance of precise definition of the ownership conception for the municipalities needs.